

Økonomi i et helhetlig, organisk og solidarisk perspektiv

*When we get our story wrong,
we get our future wrong*
David Korten

Michael 2019; 16: Supplement 23: 123–30.

For å mestre fremtidens utfordringer slik de er formulert blant annet i FNs 17 bærekraftsmål, kreves det grunnleggende endringer av økonomisk teori og praksis. I dette kapitlet argumenterer jeg for at det er vanskelig å løse sosiale og miljørelaterte problemer innenfor det samme systemet som har skapt dem. Det er med andre ord ikke tilstrekkelig å dempe negative symptomer innenfor den etablerte økonomien. Langsiktige løsninger krever grunnleggende endringer i økonomisk teori og praksis. Avslutningsvis gir jeg eksempler på hva som kjenneretegner et helsefremmende arbeidsliv. Helse utvikles gjennom samspillet med andre mennesker og natur.

Hva kjennetegner en helsefremmende økonomi? Utgangspunktet for spørsmålet er en erkjennelse av at vi står overfor utfordringer i tilknytning til helse, miljø og samfunn som i liten grad kan løses isolert og uavhengig av hverandre. I overensstemmelse med FNs bærekraftsmål er finanskriser, klimaendring, økende avstand mellom rik og fattig, utarming av jordsmonn, terrorisme og krig eksempler på komplekse utfordringer som i stor grad skyldes at vår forståelse av virkeligheten er på kollisjonskurs med økologiske, sosiale og menneskelige realiteter. Så lenge vi bare konsentrerer oss om å løse enkeltstående problemer er det vanskelig å gjøre mer enn å dempe de mest alvorlige negative symptomene.

For å utvikle helhetlige løsninger som bidrar til høy livskvalitet for den enkelte innenfor rammene av bærekraftig natur og livskraftige samfunn er det nødvendig å trenge under overflaten. For å oppdage de dypereliggende årsakene til mange av dagens mest presserende problemer må vi derfor se nærmere på de paradigmatisk forutsetningene økonomien bygger på. I følge Thomas Kuhn (1) observerer vi ikke virkeligheten direkte, men i lys av

kulturelt betingede paradigmer som forteller oss hva vi skal se etter, hvilke sammenhenger som gjelder og hvilke metoder som er gyldige.

Grunnleggende endringer

Fredsforskeren Johan Galtung (2) skille mellom negativ og positiv fred viser hvordan virkelighetsoppfatning virker inn på problemforståelse og hvilke løsninger som blir oppfattet som relevante. Negativ fred opprettholdes gjennom bruk av militære maktmidler for å redusere vold og aggresjon uten at årsakene til krig og terrorisme blir fjernet. Positiv fred omfatter tiltak på systemnivå som legger grunnlaget for fredelig utvikling. Han trekker med andre ord en grense mellom symptomdempende tiltak som gjennomføres innenfor dagens system og grunnleggende endringer som bidrar til å styrke livskraft (resilience) i natur og samfunn.

På lignende måte skiller sosiologen Aaron Antonovsky (3) mellom patogenese og salutogenese. Patogenese handler om det som skaper sykdom, mens salutogenese fokuserer på tiltak som bidrar til å fremme helse. Fravær av sykdom er dermed ikke et tilstrekkelig kriterium for god helse. Antonovsky peker på at velvære, lykke og evne til å realisere egne mål er viktige helsefremmende faktorer. God helse og høy livskvalitet er dermed uløselig knyttet sammen med i hvilken grad livet oppleves som begripelig, håndterbart og meningsfullt. Det å oppleve livet som meningsfullt styrker også evnen til å håndtere motstand og belastninger. (Se også side 22–27.)

Et viktig fellestrekk ved negativ fred og patologisk sykdomsreparasjon er at begge fokuserer på symptombehandling innenfor eksisterende systembetingelser. De dypere liggende årsakene bak problemene blir i liten grad belyst. Positiv fred og salutogenese krever derimot endringer på systemnivå. Hva slike endringer kan bestå i, blir belyst av psykologen Martin Seligman (4) som hevder at utvikling av menneskets og samfunnets potensial er viktigere enn å stille diagnoser basert på kartlegging av svakheter og sykdom. Seligmans utgangspunkt er at registrerte antall deprimerte mennesker i Vesten økte dramatisk til tross for massiv internasjonal forskning og en mengde behandlingstilbud. For å løse problemene mente Seligman at oppmerksomheten burde rettes mer mot faktorer som bidrar til lykke, trivsel og mening i stedet for ensidig fokus på tiltak for å reparere sykdom.

Et tilsvarende skille finner vi innenfor økonomi. Grønn økonomi er karakterisert ved tiltak som skal bidra til å redusere negative symptomer uten å stille kritiske spørsmål til dagens økonomiske system (5) mens økologisk økonomi hevder at problemene skyldes systemsvikt og at de dermed bare kan håndteres gjennom systemendringer.

Grønn økonomi er ikke tilstrekkelig

Mange av de utfordringene som preger dagens samfunn, skyldes at økonomien bygger på en mekanistisk virkelighetsoppfatning. Det er i dag økende enighet om at virkeligheten er organisk og at den ikke lar seg fange opp av mekanistiske teorier og modeller. James Lovelocks (6) GAIA teori var en viktig katalysator bak aksepten av at natur og samfunn kan beskrives som et levende samspill mellom utallige livsformer i komplekse selv-organiserende nettverk. Mennesket står ikke utenfor, men er en integrert del av økosfæren.

Dersom mennesker og natur reduseres til ressurser for økonomisk virksomhet, mister vi taket på livet, det levende og dermed livskvalitet og «well-being». Konsekvensen av at mennesker og natur i økende grad blir vurdert ut fra markedsverdi, er at begreper som «egenverdi» og «livskrefter» forsvinner bak økonomiens kvantitative måleenheter.

Selv om det er mulig å sette i verk mange fornuftige tiltak innenfor det etablerte økonomiske paradigmet, vil virkningene ofte være marginale. Ettersom det ikke blir stilt spørsmål ved at lønnsomhet er viktigst, bidrar tiltakene til å opprettholde «business as usual». På lang sikt kan resultatene bli katastrofale, fordi problemene blir tilslørt av miljøriktige ord og begreper (f.eks. «grønn vekst», «bærekraftig konkurranse» og «grønn markedsføring»). «Grønne» effektiviseringstiltak frigir midler som bidrar til å øke det samlede forbruket av naturressurser gjennom stadige produksjons- og forbruksøkninger. På lignende måte som negativ fred ikke er noen garanti for langsiktig fred er grønn økonomi ingen god løsning i et lengre perspektiv, fordi de grunnleggende årsakene til problemene opprettholdes.

I overensstemmelse med analysen i FNs bærekraftsmål har utviklingen de senere år vist at grønn økonomi i liten grad har forhindret at livet i havet er truet, at tørke og brann sprer seg over hele kloden, at økonomiske kriser kommer oftere og er stadig mer alvorlige, at militærutgiftene øker verden over og at konsentrasjon av rikdom samles på stadig færre hender samtidig som avstanden mellom rik og fattig øker.

Empiri fra mange land viser at økonomisk vekst bidrar til økt livskvalitet opp til et visst nivå, «the threshold point» (7). Når den økonomiske veksten overskrider grenseverdien, synker tilfredsheten. Forklaringen er at når materielt forbruk blir for dominerende, fortrenger det verdier som livskraftig natur, stabile samfunn, trygge nærmiljøer, sosial rettferdighet, tilhørighet og mange andre kvaliteter. Fattige land som ligger under grenseverdien, har behov for økonomisk vekst for å komme opp på en levestandard som gir grunnlag for bedret livskvalitet. Når denne innsikten i stor grad blir oversett, skyldes det at den ikke fanges opp av økonomiens etablerte teorier og modeller.

Det kreves et skifte i retning av økologisk økonomi

For å bidra til bedre fysisk og psykisk helse må omdømmebygging, «grønnvasking» og grønn økonomi etter hvert vike plassen for økonomi basert på økologisk innsikt og humanistiske verdier. Økologisk økonomi åpner for nye og spennende perspektiver og representerer i dag et interessant alternativ til etablert økonomi. Innenfor økologisk økonomi er ikke fokus først og fremst å finne nye svar på de gamle spørsmålene. Det å stille nye spørsmål som åpner for nye perspektiver på etablerte sannheter, er minst like viktig. Det er da viktig å være oppmerksom på at nye spørsmål ikke må besvares med gamle løsninger.

Med forankring i organisk forståelse av virkeligheten er det nødvendig og tilpasse økonomien til naturens tålegrenser og prinsipper. Idéen om at forskning skal bidra med kunnskap som gir mennesket makt over naturen, må erstattes av en ny tilnærming der målet er å utvikle kunnskap som lærer oss hvordan vi best kan spille på lag med naturen og i tillegg ivareta grunnleggende humanistiske verdier som frihet, likhet og rettferdighet. Konkret vil et skifte i retning av økologisk økonomi få mange konsekvenser som alle er i overensstemmelse med intensjonen i FNs bærekraftsmål.

Samarbeidende nettverk

For det første rettes oppmerksomheten mer mot relasjoner enn mot objekter. Det vil si at økonomiens forutsetning om at markedet består av autonome aktører, blir erstattet av en beskrivelse av markedet som et integrert nettverk av gjensidig avhengige aktører. På denne måten blir den enkelte ansvarliggjort i relasjon til felleskapets verdier, med andre ord en overgang til «I-We» forståelse (8). I stedet for å stimulere til økt konkurransekraft, blir utfordringen å legge til rette for etablering av samarbeidende, desentraliserte nettverk med vekt på lokal produksjon for lokale markeder.

Samarbeid kan ha svært forskjellig karakter avhengig av den sammenhengen samarbeidet står i. Når samarbeidet har som formål å oppnå sterkere markedsmakt, kan det karakteriseres som «kunstig» samarbeid. Bare når målet er å fremme utvikling som leder mot felleskapets beste, er det snakk om «ekte» samarbeid.

Sirkulære verdikjeder

For det andre endres lineære økonomiske prosesser til sirkulære verdikjeder der produksjon, distribusjon, forbruk og gjenvinning knyttes sammen, inspirert av økosystemenes kretsløpsløsninger. I naturen finnes det ikke avfall, alt inngår i økosystemenes evige kretsløp. Det blir dermed viktig å legge til rette for utvikling av relasjoner som knytter alle funksjonene i det

økonomiske kretsløpet sammen i effektive sirkulære verdikjeder, der den ene bedriftens output (avfall) blir den neste bedriftens input (ressurs).

Kvalitativ utvikling

For det tredje blir kvantitativ vekst erstattet med målsettinger om kvalitativ utvikling. Økologisk økonomi inspirert av naturens vekstkurver, først rask økning, så utflating, gjør det mulig å initiere kontinuerlig utvikling av livskvalitet uten økt forbruk av naturressurser. Utviklingen omfatter blant annet store endringer som består i at mange bedrifter og hele bransjer forsvinner, og nye som er mer i samsvar med økologiske prinsipper og humanistiske verdier, overtar. Våpenindustri og fabrikkproduksjon av kyllinger og griser ligger dårlig an i denne sammenhengen.

Rettferdighet

For det fjerde blir fordeling gjennom markeds mekanismer erstattet av fordelingsmekanismer basert på rettferdighet (9). I dag blir ressursene fordelt på en slik måte at avstanden mellom fattige og rike land stadig øker. Fri konkurranse på verdensmarkedet innebærer at små produsenter i fattige land taper i forhold til mektige multinasjonale selskaper. Fattige land blir tvunget til å gå med på frihandel for å få innpass på markedene. Resultatet er at de store overtar stadig større andeler av de globale markedene. Det oppstår en ond sirkel der livskvaliteten forverres både blant dem som har for lite og blant dem som har et for høyt forbruk.

Verdimangfold

For det femte innebærer overgangen til økologisk økonomi at bedrifter i tillegg til økonomiske lønnsomhetsbetraktninger må trekke inn og vektlegge økologiske og samfunnsmessige verdier i beslutningsprosessen. Naturen representerer livsgrunnlaget (mennesket er en del av økosystemene og økosystemene er en del av mennesket), økonomien bidrar til å skape (optimal) velferd og livskvaliteten utvikles i kulturen. Politikere og økonomer må dermed være i stand til å håndtere tre ulike verdier samtidig.

Produktets livsløp

For det sjette innebærer en overgang til økologisk økonomi at forbrukerrollen endres fra å være et spørsmål om å kjøpe, mest mulig – billigst mulig, til å legge mer vekt på andre kvaliteter knyttet til produktet. Ved valg av matvarer er det for eksempel av interesse å vite noe om arbeidsbetingelsene for dem som står bak produksjonen og i hvilken grad produksjonen tilfredsstiller miljøkrav, krav til dyrevelferd, og transport mellom produksjon og

forbruk. I tillegg til å vektlegge historien bak produktene som tilbys, er det også viktig å ha kjennskap til om det finnes miljøvennlige ordninger for gjenvinning av avfall. Det er også viktig å ha kjennskap til hvilke helsemessige virkninger de ulike produktalternativene forventes å ha.

Bottom-up

Det syvende punktet er knyttet til en endring fra top-down initierte løsninger basert på tiltak bestemt av politikere og næringslivsledere til bottom-up initiativer, der endringer skjer ved at de som står i den praktiske virkeligheten på lokalt nivå får økt innflytelse. Bottom-up prinsippet er sentralt innenfor selvregulerende organiske nettverk. Nettverkene knyttes sammen oppover helt til globalt nivå. Det er selvsagt også nødvendig med top-down initierte regler og oppfølging, for eksempel gjennom FN og andre globale organisasjoner.

Endring er mulig

At endring er mulig, går frem av Satish Kumars utsagn; «Det som er lagd av mennesker kan endres av mennesker» (10). Denne holdningen støttes av Alfred North Whitehead (11) som hevdet at nuet blir til i møtet mellom handlinger i fortiden og visjoner om fremtiden, og at mening oppstår når nuet strekkes ut i tid og rom. Konsekvensen er at vi blir bevisst at våre handlinger i dag er med på å skape fremtiden. Personlig bevisstgjøring er viktig i tillegg til at endringer på systemnivå også er nødvendige for å oppnå reelle forandringer.

Helsefremmende arbeidsplasser i lys av økologisk økonomi

For å utvikle arbeidsplasser innenfor næringsliv og offentlig forvaltning som bidrar til økt livskvalitet for den enkelte, er det påkrevet med kunnskap om hva som fremmer god helse. I lys av de grunnleggende prinsippene innenfor positiv psykologi blir det, innenfor økologisk økonomi, ofte understreket at arbeid skal tjene tre ulike oppgaver (12). For det første bør det produseres varer og tjenester som tilfredsstillende behov i markedet. For det andre bør arbeidsoppgavene utformes på en slik måte at de gir muligheter for at de ansatte kan utvikle sine evner og ferdigheter. For det tredje bør arbeidet organiseres på en slik måte at den enkelte ansatte opplever meningen med å arbeide sammen med andre om felles mål (motvirke egosentrisitet). Lignende ideer finner vi hos filosofene Charles Taylor (13) og Hans Jonas (14), som begge påpeker at det gode liv er avhengig av det gode samfunn, med andre ord samspillet mellom individ og system.

Fokus på negative faktorer har lenge vært dominerende innenfor arbeidsmiljøforskning, men dette er i endring. Målet er å utvikle arbeidsplasser som styrker og forbedrer helsen til de ansatte. Denne utviklingen er i tråd med arbeidsmiljøloven som sier at arbeidet skal legges til rette på en slik måte at det er helsefremmende. I tråd med prinsippene innenfor økologisk økonomi er det viktig med aktiv medvirkning fra de ansatte (bottom-up). Salanova som har utviklet konseptet «Healthy and resilient organisations» (HERO), påpeker at det er mulig å kombinere organisatoriske og individuelle målsettinger. Det vil blant annet si å bidra til en positiv utvikling av organisasjonen, samtidig som de ansattes helse og trivsel blir prioritert (15). En sunn organisasjon møter motgang og uventede endringer på en offensiv og proaktiv måte (resilience). Sentrale kjennetegn ved livskraftige organisasjoner er medvirkning, kommunikasjon og opplevelse av mening i arbeidet.

Nettverkstenkning innebærer at den enkelte arbeidstaker har relasjoner ikke bare til personer innenfor egen bedrift, men til en hel rekke interessenter. Helsefremmende arbeidsplasser kan dermed ikke begrenses til å gjelde enkeltbedrifter. Den meningsskapende konteksten omfatter samspillet mellom alle aktørene i nettverket, inkludert naturen. Lykke og mening er knyttet sammen med opplevelsen av sammenhengen mellom 'jeg' og 'vi' eller en egoutvidelse ('the extended self'). Hvis vi antar at lykke og mening bidrar til å skape helsefremmende arbeidsplasser, er det med andre ord viktig å stimulere til etablering og utvikling av livskraftige samarbeidende nettverk, i og mellom bedrifter, og mellom bedrifter og samfunn.

Avsluttende refleksjoner

Helse utvikles gjennom samspillet med andre mennesker og natur. Målet er å *overskride ego* og *nærme seg eco*. For å skape endring må det etableres en nær forbindelse mellom teori og praksis, mellom ord og handling. Ord får betydning når de støttes opp av handling. For å lykkes med en slik forandring er det nødvendig å endre fokus fra materiell rikdom, makt og status i retning av kvalitative verdier som for eksempel omtanke og generøsitet overfor mennesker og natur.

Økologisk økonomi er basert på at vi er medansvarlige deltakere i levende sosiale nettverk. Dagens samfunnssystem, preget av vekst innenfor økonomi, teknologi, og global varehandel, har ført til at en fjerdedel av jordens befolkning er «overfed and overhoused», samtidig som en annen fjerdedel ikke får dekket de mest grunnleggende behovene (10). For å snu den uheldige utviklingen er det nødvendig å erstatte strukturer som stimulerer egosentrisme og grådighet med strukturer som fremmer likhet, frihet og solidaritet.

Litteratur

1. Kuhn TS. *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: The University of Chicago Press, 1962.
2. Galtung J. *Peace by Peaceful Means – Peace and Conflict, Development and Civilization*. London: Sage Publications, 1966.
3. Antonovsky A. *Health, stress and coping*. San Francisco: Jossey Boss, 1979.
4. Seligman M. *Learned Optimism: How to Change Your Mind and Your Life*. New York: NY Pocket Books, 1991.
5. Rees W. Human nature, eco-footprints and environmental injustice, *Local Environment*, 2008; 13 (8): 685-701.
6. Lovelock J. *Gaia – A New Look at Life on Earth*. Oxford: Oxford University Press, 1979.
7. Max-Neef M. The World on a Collision Course and the Need for a New Economy, *AMBIO*, 2010; 39:200-10.
8. Etzioni A. *The Moral Dimension – Toward A New Economics*. New York: The Free Press, 1988.
9. Boulding K. *Evolutionary economics*. London: Sage Publications, 1981.
10. Kumar S. *Soil, Soul and Society – A new trinity for our time*. Brighton: Leaping Hare Press, 2013.
11. Whitehead AN. (1967. *Adventures of Ideas*. New York: Macmillan, 1967.
12. Schumacher EF. *Small is beautiful – A study of economy as if people mattered*, London: Vintage, 1993.
13. Taylor C. *The Ethics of Authenticity*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1991.
14. Jonas H. *The Imperative of Responsibility – In Search of an Ethics for the Technological Age*. Chicago: University of Chicago Press, 1984.
15. Salanova M. We need a Hero! Toward a validation of the healthy and resilient organization (HERO) model. *Group & Organization Management*, 2012; 37(6): 785-822.

Ove D. Jakobsen
professor dr.oecon.
Center for ecological economics and ethics
Nord University Business School
www.nord.no
ove.d.jakobsen@nord.no